

Ата-аналарға арналған кеңес:
«Ата-ананың нәтижелі әдістері: мадақтау немесе жазалау ма?»

Бала қоғамда ойдағыдай әлеуметтеніп, толыққанды тұлға болып қалыптасуы үшін ол үлкендерге бағынуы керек. Дегенмен, барлық балалар ережелерді орындап, талаптарды орындай бермейді. Ересектерде баланың мінез-құлқын бақылаудың бірнеше жолы бар:

- теріс әдістер: жазалау, тыйым салу, айғайлау, бұйрық беру, түсініктеме беру;
- жағымды тәсілдер: сұрау, мақтау, мадақтау, мінез-құлықты өзгерту.

Осы тәрбие әдістерінің қайсысы тиімдірек?

Білім берудің ең демократиялық жолы – сұраныс. Дегенмен, олар әрқашан тиімді емес, әсіресе кішкентай балалармен қарым-қатынаста. Мысалы, баланың қолы ыстық бетке тиіп кете жаздаған сәтте темірді ұстамауға көндірудің еш мәні жоқ.

Тыйым мен түсініктемесіз баланы тәрбиелеу мүмкін емес дерлік. Түсініктеменің мәні - қолайсыз мінез-құлықты тиімді тоқтату және балаға қазіргі жағдайдан шығудың конструктивті жолдарын ұсыну. Бірақ үлкендердің тыйымдары, талаптары, ескертулері балаға толық әсер етуі үшін оны тыңдап, әрекет ету керек. Өз талаптарыңыз бен тыйымдарыңызды қалай дұрыс қоюға болады? Психолог Шейла Эйберг келесі ережелерді сақтауды ұсынады:

□ Талаптар мен тыйымдар көп болмауы керек. Өмірдің барлық салаларына қатысты көптеген шектеулер мен тыйымдардың болуы балада ерік-жігер мен шешімсіздіктің дамуына әкеледі.

□ Талаптар баланың ең маңызды қажеттіліктеріне анық қайшы келмеуі керек. Мысалы, баланың қимыл-қозғалыс қажеттілігін немесе оның бір нәрсені сындырып алуынан қорқатындықтан оның зерттеушілік қызығушылықтарын шектемеу керек. Ол үшін қауіпсіз ортаны жасаған дұрыс. Сіз шалшықтарды зерттей аласыз, бірақ тек резеңке етікпен. Ешкімге зиян тигізбеу үшін сіз тіпті нысанаға тас лақтыра аласыз.

□ Түсініксіз, түсініксіз немесе жалғаратын нұсқаулар бермеңіз. Балаға қойылатын барлық талаптар нақты болуы керек. Бұл оның одан не қалайтынын жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Мысал: бұлыңғыр талап - өзін лайықты ұста, нақты - тынышырақ сөйле. Жалғарған талап – кел отыр, нақты талап – қасыма отыр.

□ Қысқа және түсінікті нұсқаулар беріңіз. Балаға мүмкін емес болып көрінетін үлкен талаптарға қарағанда, қысқа талаптарды орындау оңайырақ. Мысалы: қысқа талап – кітаптарды сөреге қою, күрделі – бөлмені тазалау.

□ Оң нұсқаулар беріңіз. Балаңызға не істеу керектігін емес, не істеу керектігін айтыңыз. Балалардың «тоқта» немесе «болмау» сөздерінен басталатын талаптарға теріс көзқарасы бар. Мысалы: теріс сұраныс – орындықта тербелуді тоқтату, оң сұраныс – орындықтан түсіп, маған кел.

□ Балаға құрмет көрсетіңіз және оны кемсітпеңіз. Бейтарап тонмен талаптар қойыңыз. Жалынбаңыз немесе айқайламаңыз. Бұл сіздің және сіздің балаңыздың арасындағы қарым-қатынасты одан да жағымды етеді. Ашуланған немесе үстемдікпен

берілген талаптар мен тыйымдар екі есе қиынырақ қабылданады. Мысалы: Тез арада менің жанымда тұр!!! «Неге жоқ?» деген сұраққа. - деп жауап бермеу керек: «Себебі мен сізге айтамын!», «Сіз мүмкін емес, бәрі осы!» Сіз қысқаша түсіндіруіңіз керек: «Тым кеш», «Бұл қауіпті».

□ Балаға ол орындай алатын нұсқауларды ғана беріңіз. Бала сіздің өтінішіңізді орындай алмаса, бағынбаушылықты жазалау әділетсіздік болар еді. Мысалы: мүмкін емес нұсқау – тоқтату белгісін салу, орындалатын нұсқау – сурет салу.

□ Ережелерді (шектеулерді, талаптарды, тыйым салуларды) ата-аналар өзара келісуі керек.

Жазалаулар сіз қалаған нәрсеге қол жеткізуге және баланы тәртіпке келтіруге көмектеседі. Бірақ оларға қиянат жасамау керек. Өйткені кез келген жаза балада жағымсыз эмоционалдық тәжірибе мен ашуды тудырады немесе бұл ашуды үнемі басады. Басылған ашу пассивті-агрессивті мінез-құлыққа айналуы мүмкін. Бұл жағдайда бала құлықпен әрекет ете бастауы мүмкін, әдейі «қарсылықсыз» бірдеңе жасауға болады.

Бұл не әкелуі мүмкін? Біріншіден, бұл ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынастың нашарлауына әкеледі, екіншіден, жазаны үнемі күту баланың бастамасын басып тастауы мүмкін. Ол өз бетінше шешім қабылдаудан және жаңа бизнеспен айналысудан қорқады, өйткені оған «табысқа жету» емес, «сәтсіздіктерден аулақ болу» мотивациясы басым болады. Мұның бәрі болашақта оның өмірін айтарлықтай қиындатуы мүмкін.

Сондықтан сіз баланы жазалаудың сындарлы түрлерін қолдана отырып, төтенше жағдайларда ғана жазалай аласыз:

1. Табиғи жазаны қолданыңыз. Бұл бағынбау жағдайында балаға көмектесуден бас тартуды білдіреді. Мысалы, үстел басында отырған бала бір стақан шырынмен ойнап, оны төгіп тастағанда, көмекке асықпаңыз. Оны шүберекті алып, шырынды өзі сүртуге шақырыңыз, содан кейін киімін ауыстырыңыз. Осылайша, ол шыныаяқтарды, тәрелкелерді және олардың мазмұнын ұқыпты ұстаудың неліктен мағынасы бар екенін жеке мысал арқылы біледі. Баланың өзі бірте-бірте өз іс-әрекеті мен оның нәтижелері арасында себеп-салдар байланысын орнатуды үйренеді.

2. Жаза әділ болуы керек. Бұл жағдайда баланың өзін-өзі бағалауы төмендемейді, ал жаза нақты пайда әкеледі. Мысалы, егер ол гүлдерді суарғысы келіп, бірақ қолында ауыр бөтелкені ұстай алмағандықтан еденге суды төгіп тастаса, бұл жазаға емес, кішкене су құйғыш сатып алуға себеп болады. Бірақ егер бала саналы түрде оған тыйым салынған қандай да бір әрекетті жасаса, онда бұл жазаның себебі ретінде қарастырылуы мүмкін.

3. Сәйкестікті сақтау. Жаза табиғи және кездейсоқ емес жағдайда пайдалы болады және зиян келтірмейді. Сондықтан тыйым салулар мен жазалар құқық бұзушылық жасалған кезде емес, алдын ала талқыланғаны маңызды. Бала өзін қалай және не үшін жазалауға болатынын білуі керек. Ол не істей алатынын және не істей алмайтынын білетіндіктен өзін сенімдірек сезінеді. Бірақ балаға белгісіз ережені бұзғаны үшін

жазалау мағынасыз және әділетсіз. Оған қате әрекет жасағанын түсіндіріп, келесі жолы бұл үшін жазаланатынын ескерту керек.

4. Жаза құқық бұзушылық жасалғаннан кейін біршама уақыттан кейін емес, бірден соң қолданылуға тиіс. Бала өзінің теріс қылықтарының нәтижесін дереу көріп, бағалауы керек, әйтпесе қазіргі жағдай өз мәнін жоғалтады және ол ешқандай пайдалы қорытынды жасамайды.

5. Жазаға деген көзқарас негізді болуы керек. Жаза оң дағдыларды үйрену және игеру үшін кейбір мүмкіндіктерді қамтуы керек. Құқық бұзушылықпен қисынды түрде байланысты болғаны жөн. Мысалы, баланың орнына ойыншықтарды лақтырып жіберсе, оны жаза ретінде серуенсіз қалдырудың мәні жоқ.

6. Баланың жеке ерекшеліктерін ескеру қажет. Мысалы, егер сізде гиперактивті бала болса, онда үнемі жазалау, түсініктеме беру, айғайлау және лекциялар түріндегі тәртіптік шаралар мінез-құлықтың жақсаруына әкелмейді, керісінше, оны нашарлатады. Мұндай балалармен жұмсақ және байсалды түрде сөйлесу керек.

7. Балаға жамандық жасағанша, оны жақсылықтан айыру арқылы жазалаған дұрыс.

Ешбір жағдайда баланы жазалауға болмайды:

- ол ауырған кезде;
- ұйықтар алдында және ұйқыдан кейін бірден;
- тамақтану кезінде (бала теріс сигналдарды «жұтады»), бұл психосоматикалық аурулардың дамуына әкелуі мүмкін);
- тікелей психикалық немесе физикалық жарақаттан кейін;
- бала шын ниетімен бірдеңе жасауға тырысса, бірақ сәтсіздікке ұшырағанда;
- мұғалімнің өзінің көңіл-күйі нашар болғанда.

Ешбір жағдайда физикалық жазаны қолдануға болмайды, өйткені ол баланың жеке басына теріс әсер етеді, жағымсыз қасиеттердің пайда болуына ықпал етеді. Физикалық жазаны жүйелі қолдану баланың ерік-жігерін бұзып, оны өз бетінше шешім қабылдай алмайтын мойынсұнғыш тұлғаға айналдыруы мүмкін.

Баланы тәрбиелеу барысында мақтау, мадақтауды қолдану қажет. Психологтар позитивті күшейтудің теріс күшейтуге қарағанда әлдеқайда тиімді екенін дәлелдеді, өйткені ол бірден қажетті мінез-құлықты қалыптастырады, ал мақтау баланың өзіне сенімді болуына көмектеседі. Бала үшін жағымды күшейту мыналарды қамтуы мүмкін: мұғалімнің назары мен сүйіспеншілігі, мақтау, баланың мақсатына жеткен кезде алатын жағымды эмоциялары.

Мақтау екі құрамдас бөліктен тұрады - біздің сөздеріміз және балалардың қорытындылары. Біздің сөздеріміз балалардың іс-әрекеттеріне, ниеттеріне және жетістіктеріне нақты оң баға беруі керек, сонда бала олардан өзі және оның қабілеттері туралы шынайы қорытынды жасай алады.

Алайда мақтаудың бәрі пайдалы емес.

Баланы қалай дұрыс мақтауға болады?

□ Баланы өзіне оңай болған нәрсе үшін (табиғаттың бергені үшін) мақтамау керек. Күш пен жетістік үшін емес, қабілеті бар деп мақтау дамуға ешқандай ынталандырмайды.

□ Баланы орынсыз, шын ниетсіз мақтау – зиян. Бұл мақтауды төмендетеді. Мақтауды қажетсіз қайталау есірткі сияқты әрекет етеді: бала оған үйреніп, оны күтеді. Бұл өзімшілдік пен басқалардан артықшылық сезімін дамытуға әкелуі мүмкін.

□ Мақтау мен мадақтауды уақытында айту керек. Олар кешіктірілмеуі немесе тым тез берілмеуі керек. Уақытында айтылған мақтау күш-жігердің шоғырлануына әкеледі, ал кешіктірілген күшейту қажетті нәтиже бермейді.

□ Баланың жалпы тұлғасын емес, оның нақты іс-әрекетін мадақтау маңызды. Әйтпесе, сіз өзін-өзі бағалау мен өзімшілдікті дамыта аласыз. Егер кейінгі өмірде бала айналасындағы адамдар оны өзі туралы ойлағандай жоғары бағаламайтындығына тап болса, бұл неврозға әкелуі мүмкін.

□ Мысалы: Дұрыс мақтау: «Барлық ойыншықтарды қойғаныңыз үшін рахмет». Қате мақтау: «Сен кереметсің!» Дұрыс мақтау: «Сіз сондай әдемі сурет салдыңыз». Дұрыс емес мақтау: «Сіз нағыз суретшісіз».

□ Бір баланы екінші балаға үлгі ете алмайсыз. Біреуін ұрсып, екіншісін мақтай отырып, сіз біріншіге оның үлгісін жүктейсіз, оларды бір-біріне қарсы қоясыз. Бұл (әділетсіз) мақталған адамнан «үлгі алуды» қаламайды. Балаларды бір-біріне қарама-қарсы қою оларда негативизмге, зиянды бәсекелестікке және табысқа кепілдік бермейтін әрекеттерден бас тартуға әкелуі мүмкін.

Мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеудің ең тиімді әдісі - мінез-құлықты өзгерту әдістері. Оның мәні мынада: жақсы мінез-құлық үшін бала көтермелеу, ал жаман мінез-құлық үшін - жазалау немесе артықшылықтардан айыру.

Педагог-психолог: Овчарова Т.В.